

Indledning

Tanken om den rejse, der siden skulle knyttes uløseligt til navnet Carsten Niebuhr, blev for første gang fremført offentligt i en tale på latin ved årsfesten for Videnskabernes Akademi ved universitetet i Göttingen lørdag den 10. november 1753. Talen blev holdt af selskabets sekretær, bibelforskeren og orientalsken Johann David Michaelis, og drejede sig om, "hvor mange spørgsmål der stadig findes om orientens geografi, oldsager og naturhistorie, som især bibelforskere gerne vil have afklaret, men som ikke kan besvares på anden måde end af en, der gennemrejser Palæstina og Arabien grundigere end det hidtil er sket".¹

Universitetet i Göttingen var blevet grundlagt i 1737 og videnskabsakademiet var i 1753 kun to år gammelt. Karakteristisk for dem begge var bestræbelserne på en mere virkelighedsnær og empirisk form for videnskab og forskning end den skolastiske stuelærdom, universiteterne var blevet kritiseret for gennem de forudgående årtier.² Ekskursioner til Harzen var således allerede fra 1738 et regelmæssigt tilbagevendende tilbud til de studerende, mens fjernere rejsemål først og fremmest blev dyrket

gennem bibliotekets omfattende beholdning af de nyeste engelske, franske, hollandske, svenske og russiske ekspeditionsberetninger, som også udgjorde hovedindholdet for de omfangsrige anmeldelser, oversættelser og samlinger af rejsebeskrivelser, som nogle af professorerne i Göttingen tog initiativ til.

Da Michaelis fremsatte sit forslag om en rejse til Arabien og Palæstina var den første forskningsrejsende, der blev udsendt fra Göttingen, allerede taget af sted på vej til Nordamerika på initiativ af selve præsidenten for akademiet, Albrecht von Haller, der i øvrigt også i sin tid havde iværksat de første ekskursioner til Harzen. Finansieringen for denne rejse var den samme som den Michaelis foreslog for sin ekspedition, nemlig at lade interesserede lærde i hele Europa skyde penge i projektet i en form for subscriptionsordning, mod at de hver især fik andel i udformningen af de instrukser og spørgsmål, som den rejsende forsker skulle påtage sig at rette sig efter og besvare.

Albrecht von Haller havde imidlertid ringe held med sit foretagende. Den unge og lovende Christ-

¹ Et referat af talen findes i *Göttingische Anzeigen von gelehrten Sachen*, 139. Stück, 17. November 1753, s. 1241. Den grundigste fremstilling af baggrunden for den arabiske rejse findes i Ulrich Hübner: *Johann David Michaelis und die Arabien-Expedition 1761-1767*. (herefter citeret som: Hübner: *Johann David Michaelis und die Arabien-Expedition*). 1: Josef Wiesehöfer / Stephan Conermann (red.): *Carsten Niebuhr (1733-1815) und seine Zeit. Beiträge eines interdisziplinären Symposiums vom 7.-10. Oktober 1999 in Eutin*. Stuttgart 2002 (i serien: *Oriens et Occidens*, bd. 5); herefter citeret som: Wiesehöfer/Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*) s. 363-402. Ud over de i det følgende nævnte enkeltbidrag rummer denne antologi også grundige vurderinger af Carsten Niebuhrs beskrivelser af Egypten (Lucian Reinfandt), Sinai-halvøen (Detlev Kraack),

Yemen (Friedhelm Hartwig), indisk oldtid (Martin Brandtner) samtidens Iran (Birgitt Hoffmann) samt Konstantinopel og Osmannerriget (Gottfried Hagen). Den bedste dansksprogede fremstilling af forberedelserne til ekspeditionen, af de enkelte deltagere og af rejsens forløb frem til Persepolis foreligger i Stig T. Rasmussens store pragtværk *Den arabiske Rejse 1761-1767. En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv*. København 1990. (Herefter citeret som: Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*).

² Se hertil Kasper Eskildsen: *The Habit of Enlightenment. Scholars and Scholarly Identities in Northern Germany and Scandinavia 1680-1750*. Upubl.ph.d.-afhandling, Freie Universität Berlin 2003.

lob Mylius, som han havde udset til rejsen, var på det tidspunkt, da Michaelis holdt sin tale i Göttingen, ikke kommet længere end til London, hvor han tilsyneladende fejrede sin kommende forskningsrejse så eftertrykkeligt, at de fleste af de indskudte penge allerede var blevet soldet op i efteråret 1753. Da efterretningerne om Christlob Mylius' død i marts 1754 i et af Londons fattigste kvarterer nåede frem til Göttingen, var tiden ikke længere inde til endnu en enmandsekspedition finansieret per sammenskudsgilde af lærde interessenter.³

Men Michaelis gav ikke op så let. Allerede to år senere, i 1756, begyndte han igen at arbejde for projektet om en arabisk rejse, men denne gang ville han prøve at skaffe de fornødne midler på en anden måde. Måske tilskyndet af efterretninger om den danske konges fremsynede og bredtfavnende kulturpolitik⁴ henvendte han sig per brev til Frederik V gennem udenrigsministeren Johan Hartvig Ernst Bernstorff, der straks viste så stor interesse for projektet, at planerne hurtigt blev udvidet til, at det blev en hel delegation af lærde mænd, der skulle sendes af sted til de bibelske lande.

Under alle omstændigheder førte brevvekslingen mellem Michaelis og Bernstorff til, at der ud over filologen Frederik Christian von Haven (f. 1727), der kom fra Danmark og havde studeret orientalske sprog hos Michaelis, blev udpeget yderligere fem mænd til at tage del i rejsen til hvad der efter antikens forbillede nu kom til at hedde Arabia felix eller det lykkelige Arabien. Fra dansk side udnævntes Georg Wilhelm Baurenfeind (f. 1728) som tegner,

Christian Carl Cramer (f. 1732) som læge samt den tidligere svenske soldat Berggren som tjener for holdet, mens det var Michaelis selv, der pegede på botanikeren Peter Forsskål (f. 1732), der havde fulgt forelæsninger hos Carl von Linné i Uppsala og indskrevet sig hos Michaelis i 1753, samt endelig en fysiker og matematiker, som han havde fået anbefalet af sin kollega, Abraham Gotthelf Kästner, nemlig Carsten Niebuhr (f. 1733) fra landskabet Hadeln ikke langt fra det nuværende Cuxhaven.⁵

Efter yderligere forberedelse i form af et studieophold i Rom for von Havens vedkommende og grundig oplæring hos den berømte matematiker og astronom Tobias Mayer for Carsten Niebuhr, samt udfærdigelsen af en udførlig instruks i 43 paragraffer,⁶ kunne de fem lærde unge mænd endelig rejse fra København den 4. januar 1761, lidt over syv år var der gået siden Michaelis havde holdt sin tale i Göttingen.

Både i Konstantinopel, hvor de rejsende opholdt sig fra juni til september 1761, men især i tiden fra november 1761 til august 1762 i Cairo, hvor de ellers for alvor skulle påbegynde deres studier og sonderinger, gik meget af tiden med indbyrdes strid og uoverensstemmelser. Alligevel er det hele holdet, der endelig tager af sted med en pilgrimskaravane mod Mekka. Kun Niebuhr og von Haven benytter lejligheden til en afstikker fra Suez til Sinai-halvøen, inden hele holdet tager med skib fra Suez til byen Jedda ved Rødehavet, hvorfra de to måneder senere, i december 1762, sejler videre til havnebyen Luhayyah i Yemen.

Med opholdet i Yemen og rejserne til de forskel-

³ Om Christlob Mylius se Reimer Eck: *Christlob Mylius und Carsten Niebuhr: Aus den Anfängen der wissenschaftlichen Forschungsreise an der Universität Göttingen*. Göttinger Jahrbuch, Bd. 34 (1986), s. 11-43. (Herefter citeret som: Eck: *Mylius und Niebuhr*).

⁴ Se hertil Ole Feldbæk: *Aufklärung und Absolutismus. Die Kulturpolitik Friedrichs V, I*; Klaus Bohnen & Per Øhrgaard (red.): *Aufklärung als Problem und Aufgabe. Festschrift für Sven-Aage Jørgensen zum 65. Geburtstag*. Kopenhagen-München 1994, s. 26-37.

⁵ Også udvælgelsen af ekspeditionsdeltagerne er beskrevet i både Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, og Hübner: *Johann David Michaelis und die Arabien-Expedition*. Sidstnævnte skildrer desuden udførligt, hvordan det gik til, at den bedst kvalificerede kandidat, arabisten Johann Jakob Reiske, ikke nåede at komme med.

⁶ Instruksen er gengivet i Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 59-80.

lige yemenitiske byer når den danske arabiske rejse sit højdepunkt og endemål i mere end én forstand. Efter to års træning er især Niebuhr og Forsskål nu blevet i stand til at drage langt større udbytte af deres bevægelser gennem landskabet, men det er også i Yemen, at sygdommen for alvor begynder at hemsøge de lærde rejsende. Von Haven og Forsskål bukker under som de første. Von Haven dør, formentlig af malaria, den 25. maj 1763 i Mokka, Forsskål den 11. juli i Jerîm. Men heller ikke de øvrige går fri. I forsøget på at undgå den truende skæbne beslutter de sig for at rejse fra Sana for at begive sig med et engelsk skib til Bombay. Baurenfeind og Berggren dør allerede på overfarten i slutningen af august, og med lægen Kramers død i Bombay den 17. februar 1764 står den sygdomssvækkede Carsten Niebuhr tilbage som eneste overlevende ekspeditionsdeltager.

I første omgang ville Niebuhr nu vente på lejlighed til at sejle direkte hjem til Europa på et af det engelske handelskompagnis skibe. Men efter en afstikker til Surat nord for Bombay og efter at have sørget for hjemsendelsen af de vigtigste papirer og manuskripter beslutter Niebuhr sig i efteråret 1764 alligevel til at rejse hjem over land for bl.a. at kunne besvare nogle flere af de spørgsmål, som i mellemtiden også var nået frem til ham i den trykte form, som de havde fået i Michaelis' omfattende "Spørgsmål til et selskab af lærde mænd, som på befaling af Deres majestæt, kongen af Danmark, rejser til Arabien", der var udkommet i 1762 i Frankfurt.⁷ Tidligt i 1765 begynder Niebuhr således hjemreisen via Oman og Persien, hvor

opholdet i Persepolis giver ham lejlighed til at udfærdige langt mere præcise beskrivelser af de ruiner og indskrifter, som også havde gjort et dybt indtryk på tidligere europæiske rejsende.

Den videre hjemrejse fører gennem Irak, Syrien og Palæstina endnu en gang til Konstantinopel, hvor Niebuhr er i stand til at genoptage de opmålinger og observationer, som han på grund af sygdom og manglende erfaring ikke nåede under sit første ophold i byen. Også vejen tilbage fra Konstantinopel til København tilbagelægger Niebuhr til lands gennem Balkan og Polen; først Göttingen, dernæst fødeegnen Hadeln og endelig København, hvortil Niebuhr ankommer den 20. november 1767, knap syv år efter de lærde mænds afrejse fra samme sted og 14 år efter Michaelis' tale i Göttingen.

Hele ekspeditionens historie er beskrevet i en lang række forskellige kilder. Blandt de vigtigste er Michaelis' brevveksling med Bernstorff og andre, og Peter Forsskåls og Christian von Havens dagbøger, der jo dog kun dækker en begrænset del af rejsen. Nogle af rejsens vigtigste videnskabelige resultater er dokumenteret i Forsskåls værker, som Carsten Niebuhr har fået udgivet, og i den Beskrivelse af Arabien, som Niebuhr udgav i 1772.⁸ Men langt den vigtigste, og den mest omfattende og læseværdige dokumentation foreligger i Carsten Niebuhrs Rejsebeskrivelse til Arabien og andre omkringliggende lande, hvis første to bind nåede at udkomme i København i hhv. 1774 og 1778 og hvis tredje og sidste bind blev udgivet i Hamburg i 1837, tretten år efter forfatterens død.⁹ Værket er siden blevet genudgivet adskillige gange og også ble-

har skrevet
hvor"til"
for at få Nie-
ned i næste
linie

har indsat et
"og" for at få
Nie-
ned til buhr

⁷ Johann David Michaelis: *Fragen an eine Gesellschaft gelehrter Männer, die auf Befehl Ihro Majestät des Königes von Dänemark nach Arabien reisen*. Frankfurt am Main 1762.

⁸ Carsten Niebuhr: *Beschreibung von Arabien*. København 1772. Fotomekanisk genoptryk med forord af Dietmar Henze, Graz 1969. (Herefter citeret som *Beschreibung*.)

⁹ Carsten Niebuhr: *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Erster Band*. København 1774. Samme: *Reisebeschreibung nach Arabien u. andern umliegenden Ländern. Zweyter Band*. København 1778. Samme: *Reisebeschreibung nach*

Arabien und andern umliegenden Ländern. Dritter Band. C. Niebuhrs Reisen durch Syrien und Palästina, nach Cypern, und durch Kleinasien und die Turkey nach Deutschland und Dänemark. Mit Niebuhrs astronomischen Beobachtungen und einigen kleineren Abhandlungen herausgegeben von J. N. Gloyer und K. Olshausen. Hamburg 1837. Fotomekanisk genoptryk af alle tre bind med forord af Dietmar Henze. Graz 1968. På tysk foreligger der derudover også omfattende uddrag af trebindsværket i et bind: *Reisebeschreibung nach Arabien und andern umliegenden Ländern. Mit einem Vorwort von Stig Rasmussen und einem biographischen Porträt*

vet oversat til engelsk, fransk og hollandsk. På dansk har det hidtil kun været tilgængeligt i uddrag.¹⁰

Eftermælet

Carsten Niebuhr og den arabiske rejse er i eftertiden selvfølgelig først og fremmest blevet husket for ekspeditionens mange og betydningsfulde videnskabelige enkeltresultater som kortene over Rødehavet og Yemen, afskrifterne af indskrifterne i Persepolis, og Peter Forsskåls botaniske optegnelser. Men heller ikke summen af disse resultater tilsammen kan forklare Carsten Niebuhrs ry og eftermæle som eneste overlevende deltager i en af de allerførste videnskabelige ekspeditioner i det hele taget. Det er nemlig ikke så meget resultaterne der tæller, men mere måden de er blevet opnået på.

Fundamentet til Carsten Niebuhrs eftermæle blev oprindelig støbt af sønnen Barthold Georg Niebuhr i form af den levnedsbetegnelse, som han offentliggjorde i 1816, året efter Carsten Niebuhrs

død, og som har været forbillede og ledetråd for alle senere fremstillinger af Carsten Niebuhr og den arabiske rejse.¹¹ Barthold Georg Niebuhr, der blev født i 1776, da Carsten Niebuhr endnu befandt sig i København, og som påbegyndte sin stejle karriere som diplomat og finansmand i dansk tjeneste, fortsatte den i Preussen, men opnåede endnu større anerkendelse som foregangsmand for den moderne kildekritiske historievidenskab med sine forelæsnings om Roms historie i Berlin og i Bonn (hvor han i øvrigt døde i 1831), havde en veludviklet sans for den arabiske rejses uomtvistelige videnskabshistoriske betydning, men lagde i sin forskerbiografi naturligt nok mest vægt på rejsens forhistorie og omstændighederne omkring offentliggørelsen af resultaterne efter hjemkomsten.

Thorkild Hansen, der med dokumentarromanen "Det lykkelige Arabien. En dansk ekspedition 1760 til 1767", der oprindelig udkom i 1962 og siden er blevet genudgivet og genoptrykt utallige gange,¹² har formået at gøre Carsten Niebuhr kendt for en større offentlighed og har især rettet opmærksomheden mod hændelserne på selve rejsen, de øvrige

Porträt von Barthold Georg Niebuhr. Zürich 1992 (Manesse Bibliothek der Weltgeschichte).

¹⁰ C. F. Wandel: *Carsten Niebuhr's Rejse i Jemen eller det lykkelige Arabien 1762-1763*. København 1929. Mindre velkendt er det, at der også foreligger en dansk oversættelse af store dele af Niebuhrs *Reisebeschreibung* (med uddrag fra hans *Beschreibung* også) udgivet i den samling der almindeligvis kaldes den Gyldendalske Samling: *C. Niebuhrs Reise fra Kiøbenhavn til Arabien og tilgrændsende Lande i Aarene 1762-1766*. 1: *Samling af de bedste og nyeste Reisebeskrivelser i et udførligt Udtog, hvori gives en nøiagtig Efterretning om adskillige Landes og Folks Religion, Regierings-Forfatning, Handel, Sæder, Naturhistorie, og andre mærkværdige ting*. Sammen draget og oversat af forskellige Sprog, med Kobber. 1-15. Deel, Kbh. 1789-97. Ellevte Deel, København 1794. Tilsyneladende er det kun Henrik Palsmar der har været opmærksom på denne oversættelse. Se Henrik Palsmar, "Deres besynderlige Tanke om Skønhed". Om Carsten Niebuhrs beskrivelser af arabisk musik, se: *Dansk Årbog for Musikforskning* xx, 1993, s. 45-74. Mere velkendt er det, at der af Carsten Niebuhr på dansk desuden foreligger en senere tekst om forholdene i Osmannerriget: *Det Tyrkiske Riges*

politiske og militaire Forfatning. Oversat af Tysk ved Hans Wilh. Riber. København 1790.

¹¹ Barthold Georg Niebuhr: *Carsten Niebuhr's Leben*. Kiel 1816. Anonym dansk oversættelse i *Athene* 8, 1817: 1-37 & 117-166, udførlige uddrag i den tyske etbindsudgave af Niebuhrs *Reisebeschreibung* fra 1992. For en første kritisk vurdering af denne tekst se Gerrit Walther: *Wie der Sohn des Entdeckers den Vater des Forschers sah. Zum Verhältnis zwischen Carsten und Georg Barthold Niebuhr*. (herefter citeret som: Walther: *Wie der Sohn des Entdeckers*). 1: Wieshöfer & Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*, s. 85-104. Om Barthold Georg Niebuhr se iøvrigt Gerhard Wirth: *Barthold Georg Niebuhr*. Bonn 1984 (i serien: *Bonner historische Forschungen*, Bd. 52) og for et hurtigere overblik Barthold C. Witte: *Der preussische Tacitus. Aufstieg, Ruhm und Ende des Historikers Barthold Georg Niebuhr 1776-1831*. Düsseldorf: 1979.

¹² Thorkild Hansen: *Det lykkelige Arabien. En dansk ekspedition 1761-67*. København 1962. (herefter citeret som: *Det lykkelige Arabien*.)

medrejsendes tragiske skæbne, og de utaknemmelige omstændigheder ved hjemkomsten, der aldrig tillod Carsten Niebuhr at nyde den velfortjente anerkendelse som han burde have opnået. Hos Thorkild Hansen er det Niebuhrs enestående bedrifter snarere end ekspeditionens resultater der tæller.

Omvendt er det til gengæld i de udstillinger om den arabiske rejse, der er blevet vist i København og i Kiel i 1980'erne¹³ og især i det store pragtværk om Den arabiske rejse 1761-67, som Stig T. Rasmussen har redigeret med undertitlen En dansk ekspedition set i videnskabshistorisk perspektiv, og som udkom i 1990. Helt i modsætning til Thorkild Hansen spiller billederne og illustrationerne fra Carsten Niebuhrs egne og Forsskåls værker her for første gang lige så stor en rolle, som de må formodes at have gjort dengang da bøgerne oprindelig kom frem. Ekspeditionen vurderes her hverken ud fra et biografisk perspektiv eller hændelsesforløbet på selve rejsen, men på basis af det som ekspeditionen har hjembragt i form af genstande, billeder og tekster.

Den foreliggende oversættelse af Carsten Niebuhrs rejseberetning lader ligeledes kortene, skemaerne og illustrationerne selv komme til orde, men denne gang inden for rammerne af Carsten Niebuhrs egen fortælling om rejsen som det hændelsesforløb, han selv har været med i hele vejen igennem. Også her er det muligt at se på Carsten Niebuhrs rejse i et videnskabshistorisk perspektiv: Det er netop i selve rejseberetningen, at ekspeditionens resultater fremstår som produkter af en videnskabelig praksis, af forskningsrejsen som praksis.

Én ting synes der nemlig at herske enighed om blandt de mange der gennem tiden har beskæftiget sig med Carsten Niebuhrs arabiske rejse: at den har været en af de første rent videnskabelige ekspeditioner i det hele taget. Det er derfor det er så inter-

essant at se nærmere på hvordan denne rejse er blevet udført i praksis.

Den videnskabelige rejse

Når man siger, at den af Frederik V sponsorerede arabiske rejse, hører til de første videnskabelige ekspeditioner i det hele taget, kræver det selvfølgelig nogle præciseringer.

Påstanden ville for det første være urimelig, hvis man dermed skulle se bort fra de utallige rejser og ekspeditioner, der ved siden af deres religiøse, diplomatiske, politiske, geopolitiske og kommercielle også havde eksplicit videnskabelige og forskningsmæssige formål og ambitioner. Det interessante ved Carsten Niebuhrs arabiske rejse er netop det forhold, at den ikke havde andre end de videnskabelige og forskningsmæssige formål der var blevet fastlagt i rejseinstruksen.

Påstanden ville for det andet være urimelig, hvis den skulle se bort fra de mange tilfælde, hvor, som for eksempel hos Herodot, en selvbestaltet rejsende tager af sted på eget initiativ for at få svar på spørgsmål, som vi kan kalde for videnskabelige eller forskningsmæssige. En videnskabelig rejse eller ekspedition i streng forstand er der kun tale om, når den eller de rejsende er blevet udsendt af et akademi, et universitet eller en sammenslutning af lærde, der i sig selv kan beskrives som videnskabelige. Ekspeditionen som videnskabelig praksis er ganske som det videnskabelige eksperiment eller det der foregår i et laboratorium per definition en social og arbejdsdelt proces.

For det tredje findes der selvfølgelig også en lang række tidligere eksempler på, at enkelte rejsende systematisk har bestræbt sig på at efterleve de instrukser og anvisninger og besvare de spørgsmål,

¹³ Stig Rasmussen & Dieter Lohmeier (red.): *Carsten Niebuhr und die Arabische Reise 1761-1767: Ausstellung der Königl. Bibliothek Kopenhagen in Zusammenarbeit mit dem Kultusminister des*

Landes Schleswig-Holstein. Schriften der Schleswig-Holsteinischen Landesbibliothek 1. Heide in Holstein 1986.

som de lærde derhjemme har udstedt i form af en af de apodemiske eller rejseteoretiske tekster, der var kommet på mode i Europa fra slutningen af 1500-tallet.¹⁴ Den arabiske rejse adskiller sig på dette punkt fra sine mange forgængere ved at den instruksudstedende myndighed samtidig stod for hele rejsens finansiering – rejsens rent videnskabelige karakter blev paradoksalt nok gjort mulig i kraft af Frederik V's kongelige resolution og befaling.

Set i lyset af disse præciseringer er det nemmere at få øje på hvori den danske ekspedition til Arabia felix adskiller sig fra de mange andre videnskabelige rejser, der ofte hævdes at være karakteristiske for oplysningstiden over hele Europa. Johann David Michaelis gjorde som nævnt ingen hemmelighed af, at han med sit projekt blot ville prøve at følge engelske, franske, hollandske, svenske og russiske forbil- leder med mere beskedne midler.

Blandt nogle af søfartsnationerne havde det nemlig allerede fra begyndelsen af århundredet været almindelig praksis også at forfølge videnskabelige og forskningsmæssige formål på de store ekspeditioner, hvis resultater dog også ofte hemmeligholdtes af hensyn til netop de militære, politiske og kommercielle formål, der var en mindst lige så væsentlig del af disse rejser. Også de mange rejser, der sendtes af sted over land og til søs med ofte ganske detaljerede spørgsmål og instrukser fra akademiet i St. Petersborg havde som regel andre hovedmotive, end hvad man med rimelighed kan kalde rent videnskabelige formål. Tættest på idealtypen den rent videnskabelige rejse kommer derfor Carl von Linné's elever og apostle, der med støtte fra det svenske akademi blev sendt ud i verden for at bota-

nisere (og som så ofte omkom på deres rejser).¹⁵ Det er ikke nogen tilfældighed, at den danske ekspedition talte Linné-eleven Forskål som sin mest lovende og prominente deltager.

Lige så tydelig er forskellen i øvrigt når man sammenligner den arabiske rejse med nogle af de unægtelig også videnskabelige forudgående rejser, der udgik fra det tysktalende Europa. Peter Kolbs omfattende beskrivelse af "Hottentotterne" og i endnu højere grad Engelbert Kaempfers store beretning om hans rejse til Japan (og Persien og Persepolis for den sags skyld), der allerede havde fundet sted i slutningen af det forudgående århundrede, kan sagtens karakteriseres som videnskabelige tekster, men selve rejsen havde de til gengæld fået organiseret og finansieret gennem helt andre kanaler.¹⁶

Og den arabiske rejse udmærker sig endelig også tydeligt i den måske mest nærliggende sammenligning, nemlig den med Captain Frederik Ludvig Nordens rejse til Egypten i årene 1737 til 38, der jo også var støttet og organiseret af det danske kongehus under Frederik V's forgænger Christian VI. Publikationen af denne rejses resultater i to statelige bind på fransk i årene 1750 til 55 blev ganske rigtigt forestået af Videnskabernes Akademi, men selve rejsen havde derimod haft det anderledes eventyrlige og aldrig realiserede formål at oprette direkte handelsforbindelser til den etiopiske kejser. Nordens egyptiske rejse er ofte blevet sammenlignet med den arabiske ekspedition fordi de begge går tilbage til et dansk initiativ.¹⁷ I virkeligheden er det kun den arabiske rejse der kan kaldes videnskabelig.

Set på denne baggrund er det derfor kun konse-

¹⁴ Om den apodemiske litteratur og dens udvikling se Justin Stagl: *Eine Geschichte der Neugier. Die Kunst des Reisens 1550-1800*. Köln 2002.

¹⁵ Se herom Sverker Sörlin: *Scientific Travel-The Linnean Tradition*. 1: Tore Frängsmyr (red.): *Science in Sweden. The Royal Swedish Academy of Sciences 1739-1989*. Stockholm 1989, s. 96-123. Samme: *National and International Aspects of Cross-Boundary Science: Scientific Travel in the 18th Century*. 1: Elisabeth Crawford et al (red.): *Denationalizing Science*. The Hague 1993, s. 43-74.

¹⁶ Se også Michael Harbsmeier: *Orientreisen im 18. Jahrhundert*. 1: Wiesehöfer & Conermann, Carsten Niebuhr und seine Zeit, s. 63-84.

¹⁷ "Det bliver en uforgængelig Ære for Danmark og den danske Regiering, at fra dette Land udgik to af de vigtigste og mærkværdigste Foretagender af denne Art, som det atten- de Århundrede kan opvise: Nordens Rejse til Ægypten, og Niebuhrs til Arabien, Persien og det asiatiske Tyrki" skrev Christian Molbech i tidsskriftet *Athene* i 1816 (her citeret efter

kvent, at første paragraf i den udførlige instruks, som Michaelis og Bernstorff havde korresponderet sig frem til enighed om, i sin helhed lyder:

*Alle foromtalte rejsende skal sammen begive sig til Det lykkelige Arabien og i fællesskab til stadighed have dette af Os allernådigst fremsatte hovedformål for øje, at de skal gøre så mange opdagelser for videnskaben som det vil være muligt.*¹⁸

Instruks og praksis

Når man vil afgrænse en videnskabelig fra andre former for rejser og ekspeditioner handler det først og fremmest om alle de formål og hensigter, som den videnskabelige rejsende ikke skal tage hensyn til endsige gøre til sine egne. Mere konkret betyder dette, at den, der tager af sted alene for at "gøre opdagelser for videnskaben" må udvise en til selvudslettelse grænsende grad af askese og afholdenhed i forhold til det som motiverer andre til at flytte sig fra et sted til et andet.

Instruksen for den arabiske rejse i sin ottende paragraf er et meget anskueligt billede af den ideale rejsendes selvopofrende virksomhed:

Hver rejsende skal føre sin egen dagbog og ikke overlade noget til hukommelsen, men optegne det, som han har bemærket, endnu før dagens slutning, eller – dersom uovervindelige hindringer forbyder dette – før ugens udgang. Optegnelserne skal være fuldstændige og skal ske således at enhver kan forstå dem, også selvom den rejsende måtte afgå ved døden og derved være forhindret i at udlægge sine ord. Hvis én og samme ting optages i mere end én dagbog, uden at de indbyrdes har aftalt indholdet, så vil sligt være

*Os så meget des mere til allernådigste velbehag, som man i Europa lærer en sag at kende ved, at to rejsende har beskrevet den ud fra et forskelligt synspunkt, og man anser det for mest pålideligt, som er bekræftet af adskillige vidner.*¹⁹

Rejsens videnskabelige hovedformål tilgodeses altså bedst, når hver enkelt rejsende helt uafhængigt af de andre gør sine egne iagttagelser og optegnelser, idet de nemlig kun tilsammen – og særlig når deres optegnelser stemmer overens med hinanden – kan frembringe de eftertragtede pålidelige kundskaber.

Endnu tydeligere fremstår instruksens utopiske budskab om, at de enkelte rejsende kun skal være sig selv og alene forfølge det fælles højere formål, i den ene af de kun to paragraffer i instruksen, der omhandler forholdet mellem de forskellige deltagere i ekspeditionen:

*De rejsende lærde er fuldstændig lige i forhold til hinanden, og ingen af dem kan – ligegyldigt under hvilket foregivende – tiltage sig nogen autoritet eller overlegenhed over for de andre. Deres opmærksomhed skal til stadighed være rettet imod den uforstyrrede opretholdelse af samdrægtighed og fred, og det skal med yderste omhu – så kær Vor kongelige nåde er dem – til stadighed være dem magtpåliggende at undgå al splid, tvist og stridighed. Og eftersom den mest fuldkomne enighed ikke sjældent må tilvejebringes ved eftergivenhed fra alle sider, så vil Vi anse eftergivenhed i de ting, som ikke går imod denne instruks og rejsens hovedformål, for en fortjeneste. Skulle meningerne for øvrigt forblive delte i ting, som ikke er fastlagt i instruksen, så gælder flertallet af stemmer, og hvis det skulle indtræffe, at udfaldet er stemmelighed, så sker afgørelsen ved lodtrækning. Stemme flerhed eller enstemighed kan dog aldrig beslutte noget som går imod instruksen.*²⁰

efter Fritz Hammer Kjolsen: *Capitain F. L. Norden og hans rejse til Ægypten 1737-38*. København 1965, s. 160).

¹⁸ Citeret efter Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 59.

¹⁹ Citeret efter Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 65. Det hedder endvidere i samme paragraf, at eventuelle uoverensstemmelser mellem de rejsendes dagbøger "aller-

nådigst ville blive anset for at være et særkende for troskab mod historien".

²⁰ Citeret efter Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 63-4. § 7 bestemmer endvidere, at det er Niebuhr der skal føre regnskaberne. Stig Rasmussens bemærker i denne forbindelse (s. 65): "Det er værd at bemærke at Michaelies udelod netop § 6 og 7 af gengivelsen af den kgl. instruks i sin

Når man tænker på, at uenighederne med ikke mindst Christian von Haven allerede ved afrejsen og under opholdet i Cairo var ved at føre til ekspeditionens afslutning endnu før den for alvor var kommet i gang, forekommer instruksens påbud om eftergivenhed og samdrægtighed mellem de rejsende nærmest som en besværgelse af den tragiske reduktion af ekspeditionens mandskab til kun et medlem. Realiseringen af instruksens idealbillede af den videnskabelige rejsende som iagttageren, der i flere personer som kollektiv kan sanse og erfare den virkelighed, om hvilken der eftersøges så pålidelige efterretninger som muligt, har haft en pris: De øvrige medrejsende måtte ofre deres liv for at Carsten Niebuhr kunne fremstå som inkarnationen af en videnskabelig rejsende i alle discipliner på en gang.

Når det kommer til stykket var det hverken Michaelis' og Bernstorffs eller den videnskabelige offentligheds omfattende instrukser, anvisninger og spørgsmål, men de øvrige medrejsendes tragiske dødsfald, der for alvor gjorde Carsten Niebuhrs arabiske rejse til en videnskabshistorisk begivenhed.

Niebuhrs metode

Instruksen påbød ikke kun askese og afholdenhed i forholdet mellem de rejsende indbyrdes, men stillede tilsvarende krav med hensyn til omgangen med de indfødte. I § 10 hedder det:

Samtlige rejsende skal beflitte sig på den største høflighed over for Arabiens indbyggere. De må ikke gøre indsigelser mod deres religion, og endnu mindre må de – selv indirekte – give til kende, at de foragter den; de skal afholde sig fra det, som er Arabiens indbyggere vederstyggeligt. Også sådanne dele af deres beskæftigelse skal de foretage på den mindst opsigtsvækkende måde og indhulle så tiltalende som muligt, som kunne fremkalde mistanke hos de

Lebensbeschreibung. Årsagen hertil er ukendt, men man kan gætte på, at den i sit princip demokratiske struktur har været den ellers aristokratisk leder-orienterede samtid for revolutionær".

uvidende muhamedanere om, at man ville udgrave skatte, drive trolddom eller spionere til skade for landet. De må aldrig opildne til den for dette folk uudslukkelige skinsyge eller hævngherrighed ved europæiske friheder over for kvinden eller ved intriger med samme. Så lidt som det er hensigten med denne instruks at indskærpe dem moralens almindelige pligter, så forbydes det dem at kaste nogen form for uretmæssig kærlighed på sådanne gifte eller ugifte personer, som kunne vække den orientalske hævngherrighed. De må aldrig, ej heller dersom de tirres nok så meget, udbryde i skældsord eller dér, hvor de er under den borgerlige øvrigheds beskyttelse, forsvare sig ved håndgribeligheder. Erfaringen viser, hvor farligt dette er i lande, hvor den muhamedanske religion hersker, og hvor man hævner fornærmelsen af en muselman med injuriantens død.²¹

Dette citat kunne glimrende bruges til at dokumentere forfatterens og den tids lærdes fordomme om Orienten og orientalerne, men det henviser også til samme tids modsatrettede systematiske bestræbelse på at overvinde fordomme og forhåndsviden gennem en mere systematisk og metodisk undersøgelse af hvordan det forholder sig i virkeligheden.

Også i forhold til de indfødte og informanterne pålægges de rejsende altså en overordentlig streng, ja nærmest drakonisk form for afholdenhed og askese. Det som gør Carsten Niebuhrs store rejseberetning til en begivenhed i det afsnit i videnskabshistorien, som man kunne kalde for feltarbejdets tilblivelseshistorie, er hans helt igennem systematiske bestræbelser på at leve op til hans helt egen tolkning af de instrukser som Michaelis på Frederik V's vegne havde pålagt hele holdet.

At Niebuhr har fundet frem til sin helt egen tolkning af de strenge instrukser fremgår tydeligst af forordet til hans første publikation efter hjemkomsten, den Beskrivelse af Arabien, der mere end den senere Rejsebeskrivelse prøver at besvare nogle af de mange spørgsmål Michaelis havde stillet

²¹ Citeret efter Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 66.

undervejs og især i den eftersendte bog. Her hedder det nemlig i lodret strid med de højtidelige instrukser, som vi just har citeret:

Først efter mine venners bortgang begyndte jeg at gøre optegnelser om arabernes levemåde og skik og brug iblandt dem. Forhen forlod jeg mig heri på de to ældste iblandt dem, hovedsageligt fordi jeg fandt, at mange andre rejsende allerede har bemærket en del herom. Nu ville jeg ønske, at jeg straks var begyndt at gøre optegnelser om alt, hvori morgenlændingenes skikke adskiller sig fra europæernes. Jeg var senere så vant til deres levemåde, at jeg bestemt ikke ville have bemærket de forhold som usædvanlige, som for en nyligt ankommen europæer ville have været meget fremmede.²²

Det er altså først efter de medrejsendes bortgang, at Niebuhr for alvor begynder at gøre systematiske optegnelser om skik og brug hos araberne og morgenlændingene. Niebuhrs nysgerrighed er således først blevet vakt da det efter hans eget udsagn allerede var for sent. Dengang han endnu havde den nyankomne europæers opmærksomhed i behold overlod Niebuhr det til de andre at gøre optegnelser. Selv påtager han sig først sent ansvaret for at gøre optegnelser og forsøge at besvare de spørgsmål fra Michaelis, der i deres fulde, trykte omfang jo også først nåede frem til ham i Bombay, hvor den sidste af de medrejsende afgik ved døden og hvorfra han altså måtte rejse videre helt på egen hånd. Michaelis' spørgsmål og instrukser nåede således først for alvor at sætte Niebuhr i gang på et tidspunkt, hvor han var ved helt at glemme de medbragte europæiske forestillinger og forventninger for i stedet at have lært sig helt og holdent at rejse og færdes på morgenlændingenes egen måde og egne betingelser. Niebuhrs metode bestod ikke bare i at følge instrukserne og besvare spørgsmålene. Niebuhrs metode og overlevelse byggede på i den grad at indleve sig i de lokale vilkår og betingelser, at de end ikke forekom ham bemærkelsesværdige

længere. Og det videnskabshistorisk fascinerende er netop, hvordan der alligevel har kunnet komme en – videnskabelig – rejseberetning ud af netop denne konstellation.

At Niebuhr selv, om end måske kun indirekte, var klar over rækkevidden af at have opdaget en ny videnskabelig metode og måde at rejse på fremgår med nærmest uhyggelig klarhed af den forklaring som han i forordet til sin Beskrivelse af Arabien giver på, at hans medrejsende så tragisk omkom den ene kort efter den anden. I den nyere forskning hersker der ingen tvivl om, at det var malaria, der bortrev først von Haven og Forsskål og siden også Baurenfeind, Berggren og Cramer i tidsrummet mellem maj 1763 og februar 1764. Men Niebuhr afviser denne forklaring som endnu en europæisk fordom:

Man tager fejl hvis man formoder, at mine rejseledsagere er blevet revet bort af smitsomme sygdomme fordi de døde så hurtigt efter hinanden. Jeg tror snarere, at vi selv har været skyld i vore sygdomme og andre altså nemt kan tage sig i agt for dem. Vores selskab var for stort til at vi nåede i tide at bekvemme os til at leve efter landets egen måde. I adskillige måneder kunne vi slet ikke få drikkelige stærke drikke, som vi dog var vant til, og alligevel spiste vi hele tiden kødretter, som i alle varme lande anses for at være meget usunde. Den kolde aftenluft var os efter hede dage så behagelig, at vi udsatte os for meget for den. Og vi skulle også have været mere opmærksom på varmens mærkbare forskellighed i de bjergrige områder og de lavtliggende egne. Vi skyndte os for meget til at kunne lære det indre af landet at kende. Vi havde besværlige veje og ofte ulejlighed med indbyggerne, måske dog ofte kun fordi vi ikke kendte tilstrækkeligt til landet og dets indbyggere. Og vi mente tit med urette at have grund til at beklage os uden at erindre, at man heller ikke i Europa altid rejser med fornøjelse. Selv har jeg, mens mine medrejsende endnu var i live, været meget syg nogle gange fordi jeg gerne som dem ville leve på europæernes måde. Men efter at jeg alene har

²² Niebuhr: *Beschreibung*, s. xvii.

været omgivet af morgenlænderne og nu lærte, hvordan man skal tage sig i agt i disse lande, ja så rejste jeg i Persien og fra Basra til lands hele vejen til København, ved glimrende helbred og uden at have mange fortrædeligheder med indbyggerne i disse lande.²³

Hvor stor betydning Niebuhr vedvarende har tillagt den metode og rejsemåde, som det har kostet ham flere år at lære, fremgår paradoksalt nok af den tilsyneladende helt modsatrettede lovprisning af rejsekammeraten Peter Forsskål i slutningen af første bind af Niebuhrs Rejsebeskrivelse, som udkom kun to år senere. Her roses i det mindste den ene af Niebuhrs medrejsende nemlig i høje toner for at have fulgt nøjagtig samme rejsemetode:

Vi beklagede meget tabet af ham; for han havde gennem sin megen omgang med almindelige mennesker under sin flittige botaniseren ikke blot bedst i hele selskabet lært det arabiske sprog og dets forskellige dialekter og havde af samme grund ofte været vores talsmand, men han engagerede sig også overhovedet særdeles ivrigt i vores rejses lykkelige fremgang. Han var så at sige født til en arabisk rejse. Han blev ikke let misfornøjet når det skortede på bekvemmeligheder. Han vænnede sig straks til at leve efter landets indbyggers manér, og det er nødvendigt hvis man vil rejse i Arabien med nytte og fornøjelse. Ellers vil selv den mest lærde ikke være i stand til at gøre mange opdagelser i disse lande. (RB I, s. §§404).

Som det er fremgået af dette og de foregående citater indebærer Niebuhrs metode for det første, og i overensstemmelse med instruksens, at den rejsende skal vænne sig af med europæernes typiske frygt og fordomme. "Ligeledes" hedder det videre i forordet til Niebuhrs Beskrivelse af Arabien:

skal man ikke lade sig afholde fra en rejse til Arabien fordi araberne almindeligvis beskrives som usædelige, havesyge og roveriske. Jeg har ikke fundet denne nation så

slem. Vi europæere dommer ofte for tidligt om fremmede nationers skikke endnu inden vi har lært dem rigtigt at kende.²⁴

Og oven på en voldsom episode, hvor Niebuhr er blevet truet med en pistol, konkluderer den videnskabelige rejsende ikke desto mindre:

Araberne er ikke så frygtelige som vi europæere almindeligvis finder dem inden vi kender deres måde at tænke på og kan tale deres sprog. (RB I, s. §§192-3).

En anden hovedregel i hvad vi kunne kalde den Niebuhrske rejsemåde eller metode sigter mere generelt på tilpasning til skik og brug på stedet. På hjemrejsen gennem Bulgarien kommer Niebuhr til at lade sig lokke med til at danse folkedans. Hos Thorkild Hansen tolkes Niebuhrs glæde ved denne musik som udtryk for at han nu er på vej hjem til Europa,²⁵ Niebuhr selv drager til gengæld en mere generel konklusion:

I det hele taget gør den rejsende klogt i at indrette sig efter skikkene og tænkemåden hos de nationer, som han færdes iblandt. Kommer han i et selskab af stolte tyrkere, så skal han ryge sin pibe tobak og drikke sin kaffe med en alvorlig mine uden at snakke for meget; overfor araberne skal han fortælle hvad han har set på sine rejser; hos perseren skal han gøre mange komplimenter; og når han møder et selskab af kristne, som vil danse, så skal han ikke vise modvilje. Han skal ikke hele tiden tænke på, at hans rejseledsagere som regel kun er af ringe herkomst. Han kan deraf have større nytte end af de fornemme morgenlænderne, som kun i meget ringe grad bekymrer sig om en europæer, og som man sjældent træffer i en karavane.²⁶

En af de for Niebuhrs metode mest centrale rejseregler drejer sig om hvordan den rejsende uafledigt og nærmest som en kamæleon skal skifte identitet. Nogle af hele rejsens mest vellykkede ekskursioner fandt sted i Yemen, hvor Forsskål og

²³ Niebuhr: *Beschreibung*, s. IX-X. I et brev fra Michaelis fra 6. Mai 1773 hedder det kort og fyndigt: "Ingen i selskabet er, som nogle bildte sig ind i starten, død af smitsomme sygdomme; de er tværtimod alle døde af deres alt for europæiske livsmåde". Citeret efter Eck: *Mylius und Niebuhr*, s. 35, note 59.

²⁴ Niebuhr: *Beschreibung*, s. X.

²⁵ Hansen: *Det lykkelige Arabien*, s. 354. "Er dette ikke Europa"

udbryder Thorkild Hansen gentagne gange i sin skildring af denne del af rejsen. I teksten er der ikke ret meget belæg for at Niebuhr nærrede den slags følelser for "Europa".

²⁶ Niebuhr: *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 201.

Niebuhr tog af sted på lejede æsler for at botanisere og gøre optegnelser. Ifølge Niebuhr var der for de to venner nærmest gået sport i ikke at blive genkendt som europæere:

Vi havde efterhånden begge et ærværdigt arabisk skæg og altså i den lange klædedragt et temmelig morgenlandsk udseende. For i endnu mindre grad at blive antaget for europæere antog vi begge et arabisk navn, og disse vore anstalter overbeviste selv vores æseldriver om at vi ikke var europæere, men måske var morgenlandske kristne. (RB I, s. §§ 338).

Under ekskursionerne i de yemenitiske bjerge legede Forsskål og Niebuhr måske kun i kådhed med forskellige identiteter. Men efter Forskåls død gjorde Niebuhr denne leg til princip og metode for sin måde at rejse i det hele taget:

Eftersom jeg rejste som en morgenlandsk kristen og ofte, for bekvemmelighedens skyld, men uden at benægte at jeg var europæer, antog et morgenlandsk navn, så hed jeg i Egypten og på Vestsiden af den arabiske halvø Kawâdja Abdallah. I Persien kalder man såvel muhamedanere som kristne Aqa, og således hed jeg dér Abdallah Aqa, dvs. hr. Abdallah. Netop denne ære havde jeg i Muscat, Basra og Bagdad. Men i Syrien kalder man de kristne købmænd Mu'allim, og således blev jeg i disse egne også kaldet Mes-ter. I Anatolien, hvor tyrkisk er hovedsproget, synes muhamedanernes høflighed mod de kristne helt at have holdt op. Thi dér kalder tyrkerne de morgenlandske kristne næsten altid gâvur (vantro), et navn som hos dem er så ned-sættende, at de i vrede becærer deres heste og andre dyr dermed. Således også den mand, som på rejsen fra Aleppo til Konya havde udlejet heste til mig og som jeg altså kunne anse som min kusk. Han kaldte mig også gâvur. Jeg sagde til ham straks i starten, at jeg ikke var en gâvur, men en europæer, som man i hele Tyrkiet, Arabien og Persien kalder frankere, og opnåede dermed så meget, at han derefter hele tiden kaldte mig ved dette navn eller Abdallah.²⁷

Vænne sig af med europæernes frygt og fordomme, tilpasse sig skik og brug hos de lokale og ikke på forhånd lægge sig fast på en bestemt identitet, men lade navnet, tiltalen og herkomsten afhænge af situa-

tionen: Dette er nogle af de væsentligste ingredienser i Niebuhrs regelsæt for en rejsende i videnskabens tjeneste.

Endnu et væsentligt råd går ud på at opsøge velhavende købmænds og fattige lærdes selskab frem for at søge øvrighedens og myndighedernes be vågenhed og beskyttelse: Det sidste gjorde den danske ekspedition dårlige erfaringer med på udrejsen – det første var grundstenen i den fremgangsmåde, ekspeditionens eneste overlevende deltager havde stor glæde af at anvende på vejen hjem:

Da vi i begyndelsen fandt det nødvendigt at søge øvrighedens bekendtskab og beskyttelse hvert enkelt sted, henvendte vi os altid til statholderne i de forskellige provinser. Indbyggerne troede derfor, at vi var vigtige personer og måtte være rige. De fornemmes tjenere, som ofte ikke vidste hvad de skulle bruge tiden til, besøgte os flittigt, og dette var ikke kun dyrt for os, men vi måtte også være yderst forsigtige med alle vores spørgsmål og øvrige handlinger fordi vi kunne være sikre på, at alt, hvad vi sagde, ville blive kendt. På min tilbagerejse har jeg næsten aldrig bekymret mig om øvrighedspersoner, og befundet mig vel derved. Jeg søgte de mest ansete købmænds selskab og de fattige lærdes. De fornemme muhamedanere af såvel gejstlig som verdslig stand har vigtigere beskæftigelser og er også for stolte til at de vil underholde sig i timevis med en kristen, der end ikke taler deres sprog helt rent. Jeg har også fundet, at de, som har stor betjening, ofte vidste mindre end andre; i hvert fald var de mere tilbageholdende. Hos købmænd, som er vant til omgås alle nationer, og hos fattige lærde, som man kan give små gaver, har man lov at spørge uden ængstelse, ja man kan tale frit med dem om den muhamedanske religion. Det er kun naturligt at heller ikke araberne vil se deres religion nedgjort af nogen, allermindst af en fremmed. Og hvis man vil tale med den arabiske pøbel om religionen skal man altid regne med ubehagelige svar. Men hvis man omgås sagtomt med araberne, så kan man forvente lige så megen høflighed af disse muhamedanere som besindige kristne i Europa udviser overfor jøderne.²⁸

²⁷ Niebuhr: *Beschreibung*, s. 42.

²⁸ Niebuhr: *Beschreibung*, s. XI.

For at beskrive sin metode og måde at rejse på er Niebuhr nødt til at drage den ene parallel efter den anden. Snart identificerer han sig som morgenlandsk kristen, snart som verdensvant købmand, snart som en lærd, der er lige så fattig som sin morgenlandske modpart, snart ender han med at se sig selv som jøde i Europa. Niebuhrs metode er en endeløs leg med altid kun midlertidige og provisoriske relationer og identiteter, der uafsluttelig må bringes i spil for at rejsen og den rejsende ikke skal standses og gå i stå.

Det hedder om hovedformålet for Carsten Niebuhrs videnskabelige virksomhed inden for rammerne af den danske ekspedition i den første af de paragraffer i instruksen, der specielt var beregnet på Niebuhr:

Matematikeren pålægger Vi først og fremmest at tage sig af geografin, især for så vidt den berigtiges ved en nøjagtig bestemmelse af længde- og breddegraderne med hensyn til bestemmelse af (afstanden mellem) det ene og det andet sted. Eftersom det ikke vil være muligt at foretage opmålinger til sidstnævnte formål, er det tilstrækkeligt, dersom han dertil anvender de timer, som man er undervejs fra det ene sted til det andet, eller dersom han optegner det, som de indfødte selv siger om afstanden mellem sådanne steder, idet man ud fra hans viden og akkuratelse har tillid til, at han selv vil kende midlerne til i noget højere grad at berigtige disse upålidelige og vaklende mål.²⁹

Hovedformålet for Niebuhrs rejse var med andre ord at positionsbestemme så mange steder som muligt med størst mulig nøjagtighed og pålidelighed. Skibet havde næsten endnu ikke forladt Københavns havn før Niebuhr foretog de første opmålinger af polhøjden med sine dertil medbragte instrumenter. Og siden målte og talte han timer og skridt, højder og afstande overalt hvor han kom frem; for Niebuhr var der ikke noget sted, som ikke skulle positionsbestemmes.

Det er derfor at alle andre identiteter og relationer til gengæld måtte holdes flydende og i bevæ-

gelse. Og det er også derfor, at teksten i Niebuhrs rejseberetning ofte fremstår som en slags illustration til de medfølgende kort, tabeller, tegninger samt bredde- og længdegradsoplysninger.

Det måske smukkeste billede på Niebuhrs praksis stammer fra et ophold på vej hjem gennem Polen. I dette tilfælde er det bogstavelig talt den medbragte kvadrant, der skaber identitetsforviklinger:

Da jeg hele vejen fra Jasch, dels på grund af utilpashed, dels på grund af den bestandige regn og det ringe vejr, ikke havde kunnet tage nogen polhøjde, og fordi vi denne aften havde klart vejr, ville jeg ikke forsømme lejligheden, men straks efter ankomsten opstille min kvadrant. På pladsen bag ved min jødiske værts gård var det så beskidt, at jeg ikke kunne finde noget sted. Jeg stillede altså instrumentet op på gaden. I Arabien, Persien og Tyrkiet havde jeg ofte gjort det samme dels i landsbyer, dels i karavanen, og østerlændingene havde ikke bekymret sig ret meget derom. Her på grænsen til kristenheden så jeg med det samme et bevis på europæernes nysgerrighed eller snarere videbegærlighed. På kort tid forsamlede der sig over 100 kristne og jøder rundt omkring mig og forlod mig ikke før jeg bar instrumentet tilbage ind til huset. I begyndelsen antog man mig for en armenier, fordi jeg var klædt som armenier, og man kunne ikke begribe, hvorfor en af sultanens undersatser var kommet til Polen for her at se efter de stjerner, som man lige så godt kunne se i Tyrkiet. Denne misforståelse opgav polakkerne hurtigt, da jeg gennem de jøder, som i Polen alle snakker tysk, lod dem forsikre, at jeg var en europæer. Men nu anså man mig for en astrolog og sandsiger. Ikke kun her, men også i andre polske byer, hvor jeg gjorde iagttagelser, ville jødekvinde vide, hvor mange børn de endnu ville få, og om deres døtre snart ville blive gift; om deres mænd, som var bortrejst, befandt sig vel og mere af den slags. Og da jeg mærkede, at folk blev misfornøjede, når jeg ikke kunne besvare sådanne uskyldige spørgsmål, så gav jeg dem gode forhåbninger, hvorved jeg indimellem måske er blevet til en løgner.³⁰

²⁹ Citeret efter Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 74.

³⁰ Niebuhr: *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 214-5.

Europæere i orienten

Niebuhrs selvforståelse som rejsende i videnskabens tjeneste kommer ikke kun til udtryk i beskrivelsen af hans egne rejser, men skinner måske endnu tydeligere igennem i de portrætter, som han undervejs i sin beretning tegner af andre europæere på rejse i Orienten. De fleste af dem forekommer at have fanget Niebuhrs opmærksomhed som advarsler om hvor galt det kan gå, som påmindelser om hvad det gælder om at undgå. Det gik jo galt nok for den danske ekspedition, andre måtte lide endnu værre skæbner.

Den på mange måder tætteste parallel til den danske arabiske rejse må nok siges at være den ekspedition, som Carlo Emmanuele III, kongen over Sardinien, sendte til Egypten i 1760.³¹ Også denne ekspedition havde såvel naturhistoriske som antikvariske ambitioner og omfattede derfor ligeledes en hel gruppe af forskere, som skulle ledes af Vitaliano Donati (f. 1717), der havde opnået en vis berømmelse for sine marinbiologiske studier i Adriaterhavet³² og var blevet udnævnt til professor i botanik ved universitetet i Torino i 1750. Også Donati så på et tidspunkt ud til at skulle fuldføre hele ekspeditionen på egen hånd efter at de øvrige deltagere var blevet kaldt hjem igen på grund af deres uovervindelige indbyrdes uoverensstemmelser. Som Niebuhr fortsætter Donati derefter alene mod Indien, men på vej mod den malabariske kyst bliver han syg og dør tre dage før skibet kommer i havn og uden at have haft mulighed for at melde tilbage til sine opdragsgivere.

Carsten Niebuhr opfatter tydeligvis den jo næsten en generation ældre italienske forsker som et forbillede. Han viderebringer gladelig historien om hvordan Donati ikke lod sig mærke med det mindste da han ved en bestemt lejlighed sad og teg-

nede nogle ruiner ved Nilens bred og en flok bevæbnede og beredne røvere var ved at storme frem imod ham. Han lod sig på ingen måde anfægte af hverken røverne eller advarslerne fra hans ledsagere, fortæller Niebuhr, og de fremstormende arabere var angivelig så forbavsede over her at støde på en mand, som ikke lod sig forstyrre det mindste i sit arbejde af noget som helst, at de af bare forundring steg ned af deres heste for at se på. Niebuhr indrømmer selv at denne fortælling måske er en smule overdreven, men han har alligevel megen ros til overs for sin italienske kollegas flid og standhaftighed (RB I, s. §§453). Og da Niebuhr kort tid efter skriver, at Cramer, den sidste af hans medrejsende, nu også er død, trænger sammenligningen mellem hans egen og Donatis skæbne sig nærmest uimodståeligt på:

Altså var der af hele det selskab som kongen af Danmark sendte til Arabien, kun mig tilbage. Dog håber jeg ikke at dette eksempel vil afskrække hverken monarkerne fra i fremtiden at understøtte den slags rejser eller de lærde fra at foretage dem. Havde hr. Donati ikke ilet for meget for at komme til Indien; havde vi alle taget os bedre i agt for forkølelser og i det hele taget lige fra begyndelsen bekvemmet os mere til at leve efter morgenlandsk skik; havde de forskellige medlemmer af selskabet haft mere tillid til hinanden og ikke gjort rejsen så fortrædelig gennem mistillid og indbyrdes kiv, så var vi måske alle kommet lykkeligt tilbage til Europa. (RB I, s. §§455).

Niebuhrs identifikation med den lærde Donati er næsten total, hans eneste forbehold består faktisk i afslutningsvis at tilbagevise rygterne om, at den lærde italiener skulle være rejst videre til Persien med de betroede midler for der at blive muhamedaner. I de fleste andre af Niebuhrs portrætter af europæiske orientrejsende lader han derimod rygterne tale sandt.

Som for eksempel dem om den ulykkelige lærde franskmænd, der måske hed Simon, og som for at

³¹ Den omtales i foreliggende bind, (RB I, s. §§453-455). Donati synes ikke at have spillet nogen rolle i den hidtidige Niebuhr-forskning, mine oplysninger om ham stammer fra diverse sider på Internettet.

³² Vitaliano Donati: *Della storia naturale marina dell'Adriatico*. Venezia 1750. Niebuhr har måske kendt den tyske oversættelse, der blev udgivet i Halle i 1753 under titlen *Auszug seiner Natur-Geschichte des Adriatischen Meers den Boden des Meers zu*

undgå samvær med først sine landsmænd i Aleppo og siden de kapucinermunke, som lå i uafladelig strid med hinanden, søgte om at blive muhamedaner og lod sig omskære. Niebuhr viser medfølelse i skildringen af hvordan araberne derefter godt nok værdsatte hans lægekunst, men ringeagtede ham for at have forrådt sit fædreland og sin religion. Men Niebuhr peger også på, at denne franskmænd "ikke bestandig var herre over sin forstand." og at det altså var i et sådant ulykkeligt øjeblik at han besluttede sig til at blive muhamedaner (RB I, s. §§455-7). Også Niebuhr bestræbte sig på at leve og rejse på østerlændingenenes måde, men han lader ikke til nogensinde at have overvejet at lade sig omskære.

Tilsvarende distance såvel som identifikation skinner også igennem i en tredje af Niebuhrs biografiske skitser, denne gang af en svensk orientrejsende, der undervejs havde mistet sin religiøse orientering. "Nævnte svensker kaldte sig Wilhelm Ross og havde været prædikant i Åbo i Finland", hedder det et sted i tredje bind af Niebuhrs Rejsebeskrivelse, som mig bekendt også er det eneste vidnesbyrd om, at Niebuhr faktisk var i stand til at tale dansk og alene derfor fortjener at blive citeret udførligt:

Jeg så denne ulykkelige mand efter jeg var vendt tilbage til Aleppo i den franske konsuls hus. På min tiltale på dansk blev han bleg og som forstenet; han kikkede mig stift i ansigtet uden at sige et ord, indtil han til sidst på fransk bad sig undskyldt for at han ikke kunne svare mig; han troede jeg havde talt ham på hans modersmål, og dette havde været så uventet for ham, at han ikke havde kunnet skjule sin forbavselse. Han bad om jeg ikke vil sige ham om jeg var svensker? Da han hørte, hvem jeg var, og formodede at jeg allerede kendte hele hans historie, undskyldte han omgående sin religionsforandring med den stærkeste forsikring om, at denne var sket af nød og at han ville vende tilbage til sit kære faderland lige så snart han blot havde fået opfyldt sit ønske om at have set Jerusalem. Jeg bad

*ham om at han skulle besøge mig i den hollandske konsuls, hr. van Masseyks hus, fordi vi der kunne tale med hinanden uden at blive set.*³³

Niebuhr beretter endvidere at han aldrig har set svenskeren siden, men til gengæld har fået fortalt hans historie "dels i Jaffa, dels af franskmænd i andre byer i Levanten". Allerede hovedtrækkene i denne historie peger på de mange paralleller, der også må have både fascineret og frastødt den Niebuhr, der viderebringer den på tryk. Wilhelm Ross, der kom fra Frankrig til Smyrna næsten uden en øre, og ved gennemgående at foretrække de fattiges frem for de fornemmes, østerlændingenenes frem for europæernes, jødernes frem for de kristnes, katolikkernes frem for sine trosfællers selskab og med bl.a. sin korte sorte kappe, bringer han sig dermed konstant i vanskeligheder i forhold til det mål han har sat sig, nemlig at komme til Jerusalem. Tilbage i Aleppo og konverteret til katolicismen for at kunne nyde godt af munkenes lægelige behandling flytter han ind hos den franske konsuls tjenere, men bliver ved med at undgå europæerne, undlade at gå til messen for i stedet daglig at opsøge muhamedanernes, de morgenlandske kristnes og jødernes selskab og når der til tider kommer en fransk købmand forbi for at udspørge ham, bliver vedkommende hurtigt jaget bort af svenskerens voldsomt stærke tobaksrygning.

Niebuhr giver også i dette tilfælde udtryk for sin medfølelse i form af ønsket om, at "dette offer for et vitterligt ikke ondt sværmeri" måtte have fået "en bedre skæbne". Hvis han nemlig "havde været så heldig igen at komme tilbage til sit fædreland, så ville han sandsynligvis have kunnet give os vigtige efterretninger om de nye grækernes, muhamedanernes og jødernes almindelige sprog".³⁴ I Niebuhrs øjne drev også Wilhelm Ross en form for videnskabeligt feltarbejde. Han lærte sig forskellige sprog, men i stedet for at positionsbestemme sig selv med kvadranten lod svenskeren sig drive omkring og af

untersuchen, nebst Instrumenten in solcher Tiefe zu fischen; von Classen der Meerpflanzen, der Polyparen, der Thierpflanzen und Pflanzenthiere: oder Übergang der Natur vom Pflanzenreiche zum Thierreiche.

³³ Niebuhr: *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 39.

³⁴ Niebuhr: *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 41.

sted af sit sværmeri for Jerusalem. Begge rejsende havde evnen til at nærme sig andres standpunkter, men deres ståsted var helt forskelligt.³⁵

Også en fjerde rejsende, hvis levnedsløb Niebuhr har interesseret sig levende for, var under sine rejser i Orienten på jagt efter et andet ståsted. Da Lord Montague første gang var vendt hjem til Venedig med langt skæg og i østerlandsk klædning, blev han af en anden englænder spurgt "hvordan han kunne have glæde af at sværme omkring blandt tyrkere og helt at klæde sig som morgenlænding". Svaret var, at hans far i sin tid, da han gjorde ham bekendt med at han vil være forfatter, havde været så utilfreds med ham, at hans arv var blevet reduceret til beskedne 500 pund sterling per år. Hjemme i Europa kunne han ikke opretholde standsmæssig omgang for så ringe en sum:

*At skulle leve som en elendig i mit fædreland behagede mig ikke; jeg valgte altså Orienten, hvor jeg selv med 500 pund om året kan leve blandt landets mest ansete, fordi man der ikke af mig som en kristen forventer samme opbud som min forhenværende omgangskreds ville have krævet.*³⁶

Stik i modsætning til Niebuhr rejser Montague til Orienten for at færdes blandt landets mest ansete; stik imod Niebuhr viser Montague sig desuden i Alexandria – hvor han dog først ankommer efter at have studeret arabisk ved universitetet i Leiden – først og fremmest at være stærkt optaget af en italiensk købmands unge enke, som han ender med at gifte sig med. Historien om de mange forviklinger og intriger, der bl.a. følger af at den italienske købmand viser sig alligevel at være i live endnu og som også spiller på de involverede parter skiftende konfessionelle og religiøse tilhørsforhold kan man læse mere om i tredje bind af Niebuhrs Rejsebe-

skrivelse.³⁷ Men der kan vist ikke herske tvivl om, at Niebuhr med dette levnedsløb tegner billedet af en rejsende, der som ham selv er i stand til suverænt at skifte beklædning, sprog og standpunkt, men som til gengæld er drevet af en sværmerisk jagt efter ståsted, som "ærkepragmatikeren"³⁸ Niebuhr asketisk har afholdt sig fra. Niebuhrs ståsted var alene bestemt af kvadranten og polhøjderne.

Kun en af de rejsende, som Niebuhr har portrætteret, fik chancen for også at være medforfatter til et helt afsnit i Niebuhrs Rejsebeskrivelse, et afsnit om forskellige vejstrækninger i Yemen, som Niebuhr ikke selv havde mulighed for at opmåle, men som den hollandske informant – hvis navn Niebuhr ikke kan oplyse, så han nøjes med at angive initialerne DWHR – havde gjort pålidelige optegnelser over (RB I, s. §§458-469). Æren som medforfatter er ikke overgået andre end denne hollandske renegat. Det er derfor at hans portræt i Niebuhrs Beskrivelse af Arabien tegner et endnu mere intenst spejlbillede af portrættets ophavsmand end de hidtil nævnte. Niebuhr skriver om "DWHR":

Han var født på øen Ceylon af velansete forældre og som ganske ung kommet til Holland, hvor han havde fået en god opdragelse. Hans slægtninge havde sendt ham tilbage til Indien og forsynet ham med gode anbefalings skrivelser og her havde de hollandske købmænd sat ham som underkøbmand på et skib der var bestemt for Mokka. Den første købmand og kaptajn på dette skib var en indiansk muhamedaner. Med denne var den unge hollænder kommet i strid allerede på rejsen. Ved sin ankomst i Mokka mødte han en hollandsk renegat, en skrædder af profession. Han så hans datter, og selvom han ikke kunne tale så meget som ét ord med hende, fordi hun ikke havde lært andre sprog end arabisk, så blev han alligevel efter kort tid

³⁵ Begreberne ståsted og synsvinkel/standpunkt har jeg ladet mig inspirere til at bruge af Ludolf Kuchenbuch: *Vorwelt, Mitwelt, Nachwelt. Epilogische Anmerkungen zum Eutiner Niebuhr-Kolloquium*, i: Wiesehöfer/Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*, s. 433-39.

³⁶ Niebuhr: *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 29. Niebuhr hævder at ville korrigere oplysningerne i Montagues egen beretning: *Nachrichten von Eduard Worthley Montague Esq. mit Anmerkungen*

über Sitten und Gebräuche des Morgenlandes, aus seinen nachgelassenen Handschriften ans Licht gestellt. Leipzig 1779.

³⁷ Niebuhr: *Reisebeschreibung*, Bd. III, s. 30-2.

³⁸ Det er Jürgen Osterhammel, der har hæftet betegnelsen "Erzpragmatiker" på Carsten Niebuhr. Se Osterhammel: *Die Entzauberung Asiens. Europa und die asiatischen Reiche im 18. Jahrhundert*. München 1998.

Satellitfoto

så forelsket i hende, at han forlangte at gifte sig med hende. Faderen foreholdt ham urimeligheden i hans forlangende og anførte forskelligheden af deres religioner som en af de fornemste forhindringer af hans billigelse. Hollænderen besluttede ikke at lade sin lykke blive forhindret på denne måde. Han gik straks til guvernøren og krævede at blive muhamedaner. Denne ville give ham betænkningstid, men hollænderen forlangte, at man skulle omskære ham med det samme. Efter ceremonien var fuldført begav han sig atter til skrædderen og fortalte ham alt som var sket. Denne ville nu endnu mindre end før give ham sin datter; thi selvom han som europæisk købmand havde været en velanset borger, så befandt han sig dog nu i de allerringeste omstændigheder og i et land, hvor han end ikke kunne forstå sproget og altså var helt ude af stand til at tjene sit brød. Den nyomvendte indså nu sin fejl, og fortrød for sent sin dumhed.

Da læsning og skrivning hidtil havde været hans fornemste beskæftigelse troede han at dette også skulle kunne ernære ham som araber. Han indlod sig med stor flid på det arabiske sprog og lærte på kort tid at tale, læse og skrive arabisk. Regeringen synes også at have medlidenhed med ham; thi i stedet for som en almindelig europæer, som er blevet muhamedaner, og som månedligt kun modtager en og en kvart til to speciedalere til sit nødtørftige underhold, gjorde man ham til ridder for at skaffe ham en større indkomst. Men her skulle en ny ulykke møde ham. Hverken på skolen eller til søs havde han lært at ride, og hans hest, som bemærkede dette, blev så modig, at den kastede ham ned. Hermed blev han til grin hos araberne, og dette ærgrede ham så meget, at han forlod sin bestilling i Mokka, hvor han med bekvemmelighed kunne have tjent til sit nødtørftige underhold, for at tjene sit brød i det inderste af Yemen. ... Her kom han i de ringeste omstændigheder. Snart måtte han tjene nogle håndører med brevskriveri. Snart skrev han amuletter mod alle hånde uheld, som et menneske kan frygte. Snart prædikede han bod i moskeen. Han havde en fortræffelig hukommelse, og lærte sig historien om de fornemste muhamedanske hellige så vel som det kun kan blive krævet af en muhamedansk præst. Da han nu på sine rejser i Yemen stødte på mange indlandske hel-

lige mænds grave, hvortil også regnes adskillige af imamerne, så lagde han sig ikke længere kun på de helliges historie, men også på Yemens politiske historie, og banede sig derigennem fri adgang til de lærde og til adskillige uafhængige sheiker. Men da han ikke havde mod til for bestandigt at spille tiggerens rolle, vendte han til sidst tilbage til Mokka og levede der i stor armod. Han havde allerede for længe siden fået sine landsmænds tilladelse til at vende tilbage. Dels skammen for at vise sig igen hos sine slægtninge, men også samvittigheden over at efterlade en gammel, syg kone, havde afholdt ham fra det.³⁹

Sættes man denne lille biografi sammen med Niebuhrs øvrige europæerportrætter tegner der sig et helt galleri: italieneren Donati var afgjort i besiddelse af de bedste videnskabelige meritter, striden mellem ham og hans medrejsende såvel som hans død på vej til Indien spejler Niebuhr som en sand europæer og hans ståsted som europæisk. Franskmanden Simon og flere andre opnåede fortrolighed med morgenlandske forhold og standpunkter ved at forlade deres kristne ståsted uden at kunne opnå den anerkendelse, som de som følge af deres beslutning håbede på. Niebuhr nærer sympati for den sværmeriske søgen efter et ståsted, for Wilhem Ross og hans Jerusalem, men er selv i stand til at skifte synsvinkel og standpunkt ud fra et uforanderligt – omend bogstavelig talt overordentlig bevægeligt – ståsted: polhøjdens og kvadrantens absolutte positionsangivelser. Lord Montagues endelig – og for den sags skyld også den hollandske renegat og informant, som Niebuhr lader komme til orde direkte og som blev præsenteret som den sidste – søger og finder deres ståsted ved at træde i relation til en kvinde for derigennem at kunne råde over tilgang til lokale standpunkter. Niebuhrs asketiske selvdisciplin kræver afholdenhed i forhold til begge former for “sværmeri”.

Niebuhrs særkende i forhold til de andre europæere var altså at han holdt stand: at han sagtens kunne sætte sig i de andres sted, men at han aldrig gjorde alvor af det ved for eksempel at konvertere

³⁹ Niebuhr: *Beschreibung*, s. 192-3.

eller – i hvert fald ikke i sine tekster – indlade sig på seksuelle udvekslingsrelationer med de indfødte (eller for den sags skyld andre europæere). Det er hans metode, der sætter ham i stand til at indtage skiftende synspunkter og standpunkter uden at skulle lægge sig fast på et ståsted. Niebuhr fastlagde sit ståsted gennem de nærmest daglige, og i hver fald uafsladeligt gentagne opmålinger af polhøjden og længde- og breddegraderne – det er derfor han kan gøre krav på titlen som en af de første videnskabelige rejsende. Men han var samtidig og af samme årsag også helt usædvanlig åben for forestillingen om, at verden ser forskellig ud alt efter hvor og fra hvis synsvinkel eller standpunkt man ser den fra.

I det her foreliggende første bind af hans Rejsebeskrivelse skriver Niebuhr således om hvordan europæerne er lige så dårlige til at begribe hvordan araberne med fornøjelse kan spise græshopper som araberne finder det utroligt, at de kristne skulle nyde østers, krabber og krebs (RB I, s. §§171), og om hvordan araberne i Yemen tror at Europa ligger længere sydpå fordi det er derfra europæerne kommer til landet (RB I, s. §§416-7)! Og i den bog, som han offentliggjorde først efter hjemkomsten, henviser Niebuhr mere end én gang til fiktive arabere på rejse i Europa. Allerede i indledningven hedder det for eksempel:

*Hvis en araber rejste gennem Europa, så ville han også finde mange vanskeligheder hos værterne, postmestrene, postillonerne og tolderne; ja, han ville måske have lige så god grund til at beklage sig over europæernes grådighed som en europæer over arabernes. Man han ville gøre uret, hvis han beskrev alle europæere som usædelige og grådige for sine landsmænd, alene fordi nogle havde behandlet ham dårligt.*⁴⁰

Anden gang er det en arabisk købmand Niebuhr sender til Europa; også dette for at relativisere hvad han opfatter som europæiske fordomme:

Men hvis en retskaffen arabisk købmand kom til Euro-

*pa og stode på den første, der tilbød sin tjeneste, så kunne han meget vel have gode grunde til at beklage sig over europæerne.*⁴¹

Tredje skifte af synsvinkel sigter mod samme pointe, men denne gang er det europæisk gæstfrihed der sættes på prøve af Niebuhr:

*Europæerne kan i Yemen og Oman, men også i Persien forvente næsten lige så megen høflighed af de indfødte som vi ville vise disse muhamedanere hvis de skulle komme til Europa.*⁴²

Tilbage igen i foreliggende bind finder man faktisk også en række eksempler på virkelige morgenlændinges beretninger om reale rejser til Europa: En forhenværende slave beretter om sin skæbne som svinehyrde blandt europæerne (RB I, s. §§190), en tyrker beretter om karneval i Venezia (RB I, s. §§185), og historierne om europæerne hos de yemenitiske bjergbeboere er lige så fantastiske som europæiske rejsendes historier om Orienten (RB I, s. §§302).

Når det kommer til stykket er det dog ikke så meget de mange passager, hvor Niebuhr mere eller mindre en passant minder sine læsere om hvordan det sete afhænger af standpunkt og synsvinkel, men snarere de scener, hvor der udfolder sig en slags dialog over de gensidige misforståelser, der har den største effekt. Historien om lusen, der igennem forstørrelsesglasset opnår europæisk størrelse i yemenitiske øjne (RB I, s. §§299) trækker i samme standpunkts-relativiserende retning som beskrivelsen af hvorfor egypterne klæder deres aber i europæiske klæder. Niebuhr er en sand virtuos når det gælder at vende spejlet mod det ansigt, der møder aben der kikker på:

Da den lange østerlandske klædedragt ikke egner sig så godt til en abe fordi den det meste af tiden går rundt på alle fire, så klæder man i Egypten de aber som er afrettet til dans, efter europæisk skik. Det giver den almindelige muhamedaner anledning til at sammenligne os med disse dyr, fornemmelig hvis han ser en europæer i sit stiveste

⁴⁰ Niebuhr: *Beschreibung*, s. XIV.

⁴¹ Niebuhr: *Beschreibung*, s. 29.

⁴² Niebuhr: *Beschreibung*, s. 40.

puds med blottet hoved og en horisontalt hængende kårde der ligesom abernes hale stikker bagud mellem frakkeskoderne. (RB I, s. §§ 189).

Hjemme igen

Carsten Niebuhr er 35 år gammel da han efter syv års fravær dukker op i København igen i 1767. Frederik V var død året forinden, og allerede i 1770 lykkes det for den sindssyge Christian VI's livlæge Johann Friedrich Struensee at få afsat både Bernstorff og Moltke, så Niebuhr ikke længere har nogen støtte i den danske regering. Publiceringen af resultaterne af den arabiske ekspeditions resultater bliver derfor en både bekostelig og besværlig affære, der koster Niebuhr masser af både penge og tid – og ud over sine egne værker når Niebuhr også at udgive tre bind med Peter Forsskåls optegnelser på latin, der udkommer i København 1775-6.

I sommeren 1773 fører Niebuhr mange samtaler med Abd al-Rahman Ağa, en udsending fra pashaen i Tripolis. Planerne for en ekspedition til det indre af Afrika, der indgik i disse drøftelser, bliver dog skrinlagt, da Niebuhr gifter sig i september. Efter at være blevet far til en datter i 1774 og den senere så berømte og allerede nævnte søn Barthold Georg i København i 1776 får Niebuhr et tilbud om at påtage sig kartografiske opgaver i de norske dele af den danske helstat, men beslutter sig i stedet for at søge embede som landskriver for Süderdithmarschen ikke langt, ja blot et stenkast fra hvor han selv var vokset op. Familien flytter i 1778 til Meldorf, hvor Niebuhr så tilbringer resten af sine dage indtil han dør i en alder af 82 den 26. april 1815.

Blandt Carsten Niebuhrs biografer bestræber ikke kun sønnen sig på at tegne billedet af en yderst

arbejdsom, pligtopfyldende og beskeden embedsmand. Meldorf, hvor Niebuhr byggede et hus der stadig står ved markedspladsen, var heller ikke dengang just noget centrum for oplysning og viden-skab, men tilfældighederne ville at Niebuhr ikke mindst gennem sit venskab med Heinrich Christian Boie (1744-1806), redaktøren af bl. a. tidsskrifterne *Deutsches Museum* og *Neues Deutsches Museum*, alligevel kunne opretholde kontakt med en større offentlighed. Gennem en række artikler i Boies og andres tidsskrifter og især korrespondancen med orientalisterne Silvestre de Sacy i Paris og Oluf Gerhard Tychsen i Rostock og forskellige engelske læsere af hans værker, men især i brevvekslingen med Johann Gottfried Herder om tolkningen af de persepolitanske indskrifter er Niebuhr endnu en gang tvunget til at finde ståsted.

Ifølge biograferne afslog Niebuhr allerede inden afrejsen til det lykkelige Arabien tilbuddet om udnævnelse til professor.⁴³ I korrespondancen med de forskellige lærde og interesserede læsere og kommentatorer af hans *Beskrivelse* og hans *Rejsebeskrivelse* påtog Niebuhr sig som regel gerne rollen som øjenvidne og den der har beskrevet og kopieret det som de lærde hjemme i Europa kun kan have indirekte kendskab til, men til gengæld ambitioner om at forklare. Med Herders kommentarer til Niebuhrs *Beskrivelse* af ruinerne og indskrifterne i Persepolis i andet bind af Niebuhrs *Rejsebeskrivelse* kommer skellet mellem de stuelærde “forklarere” på den ene side og de rejsende “beskrivere” som for eksempel Niebuhr på den anden til gengæld i stigende grad til at undergrave selve fundamentet for forestillingen om, at det skulle være “lærde mænd” der sendes ud. I sin korrespondance med professor Tychsen bestræber Niebuhr sig på at tage ligeværdig del i de lærdes dialoger – “Må jeg spørge om De har været i Orienten” skriver han i et

⁴³ Det var som sagt Barthold Georg Niebuhr, der dannede forbillede for de senere biografer. Autoritativ er Dieter Lohmeier: *Carsten Niebuhr. Ein Leben im Zeichen der Arabischen Reise*. 1: Wiesenhöfer/Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*, s. 17-42. For endnu flere henvisninger se Reimer Hansen:

Zur Biographie Carsten Niebuhrs (1733-1815). 1: Lohmeier, Dieter & R. Paczkowski (red.): *Landesgeschichte und Landesbibliothek. Studien zur Geschichte und Kultur Schleswig-Holsteins*. Hans F. Rothert zum 65. Geburtstag. Heide 2001, s. 231-240.

af sine breve høfligt men uden at være i tvivl om svaret. Overfor den kendte og berømte, ligeledes stuelærde Herder er Niebuhr til gengæld tilbøjelig til at nøjes med rollen som rejsende og beskriver.⁴⁴

Det var i Orienten og i felten Niebuhr havde sit ståsted som lærd og som forsker – hjemme i Meldorf havde også han fået kone og børn. Heller ikke diverse æresbevisninger – medlemskabet af videnskabelige akademier eller udnævnelsen til ridder af Danebrogordenen i 1809 – kunne ændre på det forhold, at Niebuhr med ståsted i Meldorf kun kunne drømme sig tilbage til ståstedet som rejsende forsker. Sønnens fortælling om hvordan han efter at have tabt synet på sit dødsleje ser de persepoltanske ruiner for sig som var det i går minder om shamanen, der formår at lade tilhørerne tage del i hans færd til det hinsides mens rejsen står på. Der er et eller andet som udøvere af videnskab og forskere har til fælles med shamaner eller for den sags skyld profeter.⁴⁵

Men mindre kan også gøre det: sønnen Barthold Georg nøjes med at udnævne faderen til “den første blandt nyere tids landrejsende”.

Konklusion

Interessen for Niebuhr og den arabiske rejse har i nogle år haft højkonjunktur. I Jürgen Osterhammels overvældende ambitiøse og veloplagede syntese om udviklingen af europæernes syn på Asien og Orienten fra 1998 er der et helt – lille – afsnit, der hed-

der “Niebuhrs Affe”. Afsnittet er selvfølgelig opkaldt efter den egyptiske abe, der som vi har set vises frem i europæisk forklædning, men langt fra det eneste sted hos Osterhammel, hvor Niebuhr sammen med andre europæiske rejsende fra oplysningstiden roses for sin usædvanlige indfølelse, dialogiske tilgang til det fremmede, og det spil om skiftende standpunkter og perspektiver, der som vi så gennemgående karakteriserer hans tekster.

Osterhammel og mange andre af de forskere, der for nylig har beskæftiget sig med Niebuhr, mener at kunne finde forhåbning og inspiration hos de europæiske rejsende, der forud for imperialismens og kolonialismen og orientalismens og nationalismens og eurocentrismens tidsalder endnu nærede tilpas respekt for fremmede civilisationer og de store asiatiske riger.⁴⁶ Afkolonialiseringen efter 2. verdenskrig, genopdagelsen af Europa som et af flere kontinenter eller blot som en provins, måske tillige med nogle postmoderne sympatier for mangfoldigheden af standpunkter og stæder frem for monolitiske store fortællinger i det hele taget, har hver især haft deres andel i at fremme Carsten Niebuhrs anseelse så meget, at han nu også kan lægge navn til et af de mest velfungerende institutter ved det Humanistiske Fakultet ved Københavns Universitet.

Når det kommer til stykket er det måske Edward Said, der med bogen *Orientalism* fra 1978 har haft den største betydning for Carsten Niebuhrs omdømme siden. Carsten Niebuhr rejste i og skrev om Orienten på et tidspunkt, hvor de religiøse kriterier for vurderingen af fremmede livsformer var ved

⁴⁴ Se hertil Martin Kriegers fremragende analyse i artiklen: *Zwischen Meldorf und Bützow. Carsten Niebuhrs Korrespondenz mit Oluf Gerhard Tychsen*. I Wiesehöfer/Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*, s. 341-56. For et mere generelt perspektiv om Niebuhrs rolle i tolkningshistorien af de persepoltanske ruiner og indskrifter se Michael Harbsmeier: *Before Decipherment. Persepolitan Hypotheses in the Late Eighteenth Century*. 1: *Culture & History* 11, 1990, s. 23-60 og nu Josef Wiesehöfer: “... sie waren das Juwel von allem, was er gesehen”. *Niebuhr und die Ruinenstätten des Alten Iran*. 1: Wiesehöfer/Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*, s. 267-286.

⁴⁵ For en mere klassisk, højstemt analyse af netop denne scene om den blinde seende, se Walther: *Wie der Sohn des Entdeckers*, s. 94.

⁴⁶ Se f.eks. Klaus Bohnen: *Die interkulturelle Reise ins “Niemandland”: Carsten Niebuhr und die “Entdeckung” der arabischen Welt*. 1: *History and Literature: Essays in Honor of Karl S. Guthke*. Tübingen 2000, s. 19-28.

at løse deres greb uden endnu at være blevet erstattet af de evolutionistiske og eurocentriske paradigmer, der skulle karakterisere det 19. århundrede. Niebuhr var tilpas sent ude til at nære en mistanke om at der fandtes en oldtid, som stod til at blive opdaget for videnskaben. Tilpas tidligt var han ude i forhold til de orientalistiske fremgangsmåder, der fra og med Napoleons egyptiske felttog i 1798 gjorde brug af oldtiden og udforskningen af den som et led i nedvurderingen og kolonialiseringen af samtidens orientalske lande og orientalere. Ifølge Stephan Conermann rummer Niebuhrs rejsebeskrivelser “et orientalistisk potentiale” – interessant er han for os netop fordi der kun er tale om et potentiale.⁴⁷ Selv var Carsten Niebuhr i øvrigt på basis af sine egne erfaringer dybt overbevist om, at det aldrig nogensinde vil lykkes for Napoleon bare at gennemføre sit egyptiske felttog!⁴⁸

Midt i al entusiasmen for Carsten Niebuhr synes der dog at være én ting, der helt er blevet glemt. Begyndelsen til det hele var som sagt den tale om en arabisk rejse, som Johann David Michaelis holdt i Göttingen i 1753. Meningen med rejsen var for Michaelis ene og alene at belyse spørgsmål i forbindelse med den rette udlægning af Den Hellige Skrift. Michaelis har i sine erindringer skrevet, at han i første omgang blot havde spurgt “om ikke kongen af Danmark, der havde gjort så meget for videnskaberne, kunne sende en lærd mand dertil over Tranquebar. Blot skulle det ikke være nogen missionær eller gejstlig”.⁴⁹ Måske skjuler der sig bag denne formulering en henvisning til den – fiktive –

asiatiske prins Menoza, der ifølge Henrik Pontoppidans Montesquieu-inspirerede, men ganske fromme tobindsværk fra 1745-7 “drog Verden omkring, og søgte Christne, Saerdeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrig, Engelland, Holland, Tydskland og Danmark”, men kun “fandt lidet af det han søgte” på sin vej.⁵⁰

I virkeligheden skal forklaringen på den helt særegne form for askese, som jeg i det foregående har kaldt for Niebuhrs metode, måske snarere findes i Halle og pietismen end i tidens almindelige europæiske oplysning og videnskab. Når det kommer til stykket har Niebuhrs karakteristiske sans for at se verden fra mange andre standpunkter end sit eget ståsted langt mere til fælles med de missionærer i Tranquebar, Vestindien og i Grønland, der i samme århundrede var blandt de første til for alvor at lytte til hvad de – i deres øjne forhåbentlig snart forhenværende – hedninge havde at meddele. Udforskningen af det særlige ved en kolonialisme, der fra begyndelsen i økonomisk og politisk henseende var for svag til at kunne undvære missionærernes opbakning har vi dog til gode endnu.⁵¹

Carsten Niebuhr kom til at være en af de allerførste rejsende i alene videnskabens tjeneste. Hans Rejsebeskrivelse, der her for første gang foreligger uforkortet på dansk, kan fortælle os umådelig meget om Orienten især når vi også er klar over, hvor meget den fortæller om hvordan vores interesse for og viden om Orienten og, som det siden er kommet til at hedde, Mellemøsten er blevet til og fungerer.

⁴⁷ Stephan Conermann: *Carsten Niebuhr und das orientalistische Potential des Aufklärungsdiskurses - oder: Ist das Sammeln von Daten unverdächtig?* 1: Wiesehöfer/Conermann: *Carsten Niebuhr und seine Zeit*, s. 403-32.

⁴⁸ Se hertil Niebuhrs artikel, som Conermann mærkelig nok ikke refererer til: *Über den Zug der französischen Armee nach Egypten*. 1: *Genius der Zeit*, Okt. 1798, s. 259-276.

⁴⁹ Citeret efter Rasmussen: *Den arabiske Rejse 1761-1767*, s. 80.

⁵⁰ Erik Pontoppidan: *Menoza. En Asiatisk Printz, Som drog Verden omkring, og søgte Christne, Saerdeles i Indien, Spanien, Italien, Frankrig, Engelland, Holland, Tydskland og Dannemark*,

Men fandt lidet af det han søgte. Et Skrift som indeholder den Naturlige, saavel som den aabenbarede Religions uryggelige Grunde, og advarer med de fleeste Christnes kiendelige Afveye, i Lærdom og Levnet. 2 Bd. København 1745-7.

⁵¹ En begyndelse har jeg prøvet at gøre i *Stimmen aus dem äußersten Norden. Wie Die Grönländer Europa für sich entdeckten*. Sigmaringen 2002.